

УДК.321.011.

В.Д. Гапотій , кандидат юридичних наук
Таврійський державний агротехнологічний університет
М. Мелітополь
Т. 8-0619- 72-444, р.- 42-35-58.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ

Анотація.

Гапотій В.Д. Особливості сучасного розуміння інформаційного суверенітету держави.- Рукопис.

Автор звертає увагу на те, що в сучасному світі в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів в Європі все більшої значущості набувають аспекти незалежності окремих держав. Висловлюється своє бачення проблем інформаційного суверенітету, інформаційної безпеки та доступу до інформації яка знаходиться у розпорядженні органів державної влади.

Ключові слова: „інформаційний суверенітет”, „інформаційна безпека”, „інформація з обмеженим доступом”, „інформаційна свобода”, „право на інформацію”.

”.

Актуальність

В сучасних умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів в Європі все більшої значущості набувають різноманітні аспекти незалежності окремих держав, збереження їх особливої культури, традицій, національних надбань в багатьох сферах соціального буття. В даному контексті проблема юридичного наукового розуміння і практично-правового втілення ідей інформаційного суверенітету набувають підвищеної актуальності. З одного боку це обумовлено інтенсифікацією процесів обороту інформації у внутрішній та зовнішній сферах соціальних та міждержавних відносин. З другого – суттєвим негативним станом наукової і практичної невизначеності змісту означеної категорії та невизначеним,

конфліктним її співвідношенням з сучасними науковими концепціями „інформаційної свободи” та „інформаційної безпеки”.

Методологічна база

Дослідження означеного питання передбачає застосування певного наукового інструментарію, прийомів, (методів) що необхідні як для розкриття внутрішніх складових цих понять, так і для розуміння правових ідейних основ їх співвідношення, взаємодії, взаємовпливу. Серед таких методів дослідження доцільно визначити, зокрема, методи: системно-структурний, логічного аналізу, порівняльний, конкретно-історичний, матеріалістичної діалектики, техніко-юридичний та інші. Так, метод техніко-юридичний застосовується для виявлення нормативно-правових форм закріплення особливостей поняття „інформаційний суверенітет” в законодавстві України. Системно-структурний допомагає розкрити взаємодію суміжних з „інформаційним суверенітетом” явищ і категорій, визначити взаємовплив та взаємну обумовленість цього аспекту суверенітету зі станом інформаційної безпеки держави та реалізацією принципу свободи інформації, що формується в умовах становлення права на інформацію в Україні.

Метод матеріалістичної діалектики допомагає у встановленні змісту й особливості складових елементів інформаційного суверенітету та його нормативно-правової і фактичної основи. Порівняльний метод дослідження дає можливість співвіднести сучасне уявлення про аспекти незалежності держави у формуванні свого інформаційного простору з іншими елементами становлення суверенітету держави.

Суверенітет державний (від німецького *Souveränität*, від французького *souverainete* – верховна влада), верховенство та незалежність державної влади, що проявляється у відповідних формах внутрішньої і зовнішньополітичної діяльності держави. Термін „суверенітет” в державно-

правовому сенсі був вперше введений в XVI сторіччі французьким вченим Жаном Бодяном. Ідея суверенітету використовувалась буржуазією у боротьбі проти абсолютизму та феодальних порядків, для залучення на свій бік народних мас. За певними ідеологічними підходами (зокрема історико-матеріалістичними) суверенітет у різних соціально-економічних формаціях має різний зміст тому, що вирішальним аспектом є соціально-класова сутність державної влади й економічний уклад даного суспільства[1].

Розуміння інформаційного суверенітету вперше з'являється в національному науковому і нормативному правовому обороті в 1992 році, завдяки прийняттю базового нормативно-правового акту в інформаційній сфері суспільних відносин – Закону України „Про інформацію”. З означеного часу українськими і зарубіжними вченими неодноразово піднімалися питання і робились спроби щодо конкретизації термінології в сфері інформаційно-правового наукового і практичного обороту. Так означеними проблемами юриспруденції в своїх публікаціях опікувались В. Речицький, Є. Захаров, А. Письменицький [2], Ю.Римаренко, С.Римаренко, В.Гавловський, В. Цимбалюк та інші.

В Законі України „Про інформацію” відповідними положеннями закріплювалась сама назва „Інформаційний суверенітет” та встановлювались його основи. Втім законодавець ухиляється від визначення самої категорії „інформаційний суверенітет” виписуючи у даному акті тільки його матеріальну основу. Основою інформаційного суверенітету України визначались національні інформаційні ресурси. Також встановлювалось положення про те, що до інформаційних ресурсів України входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення. При цьому, даний Закон закріпив положення про те, що Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами. Закон „Про інформацію” сформулював також гарантії інформаційного суверенітету України. Так інформаційний суверенітет

України забезпечується: виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету; створенням національних систем інформації; встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України; використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами[3, ст.ст. 53, 54].

Наскільки правомірним є визначення основним об'єктом інформаційної безпеки інформаційний ресурс, як це зроблено в Законі України „Про інформацію”, або в Законі України „Про Концепцію Національної програми інформатизації”? Чи коректно визначати інформаційний ресурс як „сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)”, що знаходимо в Законі України „Про Національну програму інформатизації”? Як врахувати двоїстий характер інформаційної безпеки: з одного боку - це одна зі складових національної безпеки, нарівні з політичною, економічною, військовою та іншими, а з другого - невід'ємна компонента вищезгаданих складових? Якщо в Концепції національної безпеки України основними об'єктами національної безпеки визначені громадянин, суспільство, держава з їхніми найважливішими інтересами, то чи може інформаційна безпека обійти увагою особистість, спільноти людей і суспільство в цілому, державу як управлінську структуру і як країну? Чи не звужуємо ми поняття інформаційного суверенітету, вбачаючи в ньому „спроможність держави контролювати і регулювати потоки інформації”? А може, інформаційний суверенітет передбачає також спроможність держави самостійно, своїми силами здійснювати оцінку ситуацій, в які ми потрапляємо, і приймати рішення з питань, наприклад, де і скільки позичити? що, де і скільки купити? куди спрямувати? що і скільки виробляти самим? Із запрошенням чи без „варягів”, які спочатку радять - що, звідки, куди, а потім урізують або навіть припиняють субсидіювання, інвестування, якщо їхніми порадами нехтують?

Суверенітет не повинен перетворюватися на самоціль. **Суверенізація** - об'єктивний, притаманний усім народам історичний процес утвердження принципу суверенітету. Останній відіграв позитивну роль у світовому суспільному розвитку, був гаслом і прапором багатьох політ, сил у боротьбі за владу. Процес суверенізації є історично неминучим і глибоко прогресивним, бо прогресивною є боротьба проти будь-якого національного гноблення, за суверенність народу, нації. Однак абсолютизація суверенітету здатна викликати величезні політичні втрати. Він є лише засобом, знаряддям створення сприятливих умов для політичного, соціально-економічного та духовного розвитку народу, забезпечення мирного і взаємовигідного співробітництва з іншими народами. Інакше суверенітет із знаряддя охорони націй стає джерелом небезпеки для них. Проти абсолютизації суверенітету виступає чимало відомих західних учених і політиків. Негативне ставлення до „абсолютного суверенітету” висловила й ООН, вбачаючи в ньому одну з головних перешкод на шляху міжнародного співробітництва[4, с. 990-991].

Суверенізація як соціальний феномен - фіксує певні фрагменти соціальних процесів, передусім боротьбу за набуття суверенності, є процесом опредмечування суверенітету у практичній діяльності, своєрідним переходом від ідеального до реального; процесом впливу соціальних суб'єктів - народу, націй та держави на соціальні об'єкти, на три сфери суспільного життя, де сконцентровані правові норми, що регулюють відносини між народами, націями та державами. Як ідея, як принцип суверенітет не може функціонувати, якщо він не включений у діяльність суспільних груп, у масову поведінку людей. Суверенізація — це багаторівневий процес, що складається з різних дій людей, яких суверенітет орієнтує на раціональне й ірраціональне використання суверенних прав. Така настанова має когнітивний (усвідомлення соціальним суб'єктом існування суверенітету та суверенних прав), ефективний (емоційна оцінка суверенних прав) та поведінковий аспекти (дії людей, спрямовані на збереження, зміни, руйнування існуючої системи, делегування суверенних прав народів, націй та

держав). Суверенізацію можна розглядати з огляду на взаємодії особи й групи з їхніми цінностями та нормами. Вона має своїх лідерів — символ, що уособлює боротьбу за незалежність та є одним із чинників інтеграції спільної групової діяльності[5, с. 991].

Суверенітет - верховенство народу, нації, держави у внутрішній та зовнішній політиці, що забезпечує незалежність та самостійність розвитку суспільства. Це соціально-політична функція моноетнічних і полі етнічних держав; принцип рівнопартнерських міжнаціональних та партнерських відносин. Як принцип міжнародного права. Суверенітет закріплений у Статуті ООН та інших міжнародних документах. Є три основні типи суверенітету: державний, народний та національний. Ці типи суверенітету нетотожні, бо кожний має власний самостійний суб'єкт: державний - державу, народний - народ, національний - націю. Усі ці суверенітети органічно пов'язані, тісно переплетені. В мононаціональній державі національний, народний і державний суверенітети збігаються, знімаючи основні суперечності й проблеми. У багатонаціональній державі діалектика взаємовідносин досить складна. Національний і державний суверенітети є різними формами проявів народного суверенітету: перший відбиває його етнічну організацію, другий - державну. Таке розуміння взаємовідносин національного, народного і державного суверенітетів. є найбільш поширеним і дістало юридичного закріплення в міжнародному праві. Суверенітет - форма демократичного життя, необхідна умова нормалізації та гармонізації міжнаціональних відносин, забезпечення етно-політичної стабільності, зміцнення національної безпеки окремих держав, встановлення рівноправних міждержавних зв'язків та збереження миру[6, с. 991].

Одна з основних ознак суверенітету - верховенство територіальне й персональне. Територіальне верховенство - це право держави на: верховну владу на власній території; територіальну цілісність та територіальну недоторканність. Персональне верховенство означає право держави на застосування своєї влади (в тому числі примусової) щодо окремої особи, груп

осіб і всього населення на власній території. Суверенітет є загальною передумовою і наслідком реалізації прав людини. Не можна говорити про права людини там, де порушуються права цілого народу. Суверенітет не може бути виправданням порушень прав людини. Соціальною цінністю суверенітету є юридична самостійність держави, котра виявляється в непідкоренні іншій державі або групі держав, тобто незалежність від чужої волі. Однак ця незалежність не означає непідкорення міжнародному праву і не повинна бути теоретичним обґрунтуванням самоізоляції, відокремлення і автаркії. В цьому контексті прагнення українського законодавця до реалізації інформаційного суверенітету в тому вигляді і розуміння, в якому це поняття закріплене у законодавстві може призвести до випадіння України з міжнародного інформаційного простору. Важливою ознакою суверенітету є його неподільність (єдність). Двох суверенітетів, тобто двох верховних влад, у суспільстві не повинно бути. Ще однією ознакою суверенітету є його невідчуженість, тобто суверенні права не потребують визнання чи затвердження. Проте невідчуженість суверенітету не означає, що держава повинна відмовлятися від можливої передачі частини своїх функцій іншій державі або співдружності держав і виконувати їх виключно самостійно. Добровільна передача деяких функцій держави не є відчуженням її суверенних прав. Важлива ознака суверенітету - його необмеженість. Будь-яке штучне й насильницьке обмеження суверенітету є антидемократичним і антигуманним. Аналіз основних ознак суверенітету дає змогу зробити висновок, що кожна з них окремо й всі вони разом відкривають шлях до нормалізації та гармонізації етнонаціональних відносин, єднання народів та інтеграції держав [7].

Суверенітет права - одна із важливих складових теорії суверенітету. При суверенітеті права право зображується як вищий рівень серед різних форм соціальної влади.

Подібний підхід пов'язується зазвичай із поглядами Краабе про «правову державу» та Кельзена про «чисту теорію права».

Юридизація суверенітету відривала розуміння сутності суверенної соціальної влади від її політичної основи. Тому було спотворене уявлення про реальне співвідношення політики та права як владоутворюючих чинників, а інтерпретація суверенітету, що являє собою водночас і політичне і юридичне явище, звузилася лише до одного його аспекту. Соціальна роль політики та права певною мірою завжди має конфронтаційні елементи. Хоча право іноді успішно втручається й навіть отримує верх над політикою, але йому завжди достається роль „вічно переможеного”, бо ж політичні імперативи зазвичай виявляються більш могутніми, ніж юридичні міркування [8].

Вочевидь захист інформації з обмеженим доступом, як елемент інформаційної безпеки, певною мірою перехрещується з принципом інформаційної свободи, що передбачає апріорі весь соціальний інформаційний загал як такий, що є загально доступним. Тобто доступність інформації має переважати над виправданням в обмеженні такої доступності. Найбільш відомі у цьому питанні публікації в Україні були здійснені відомими спеціалістами в сфері „свободи висловлювань і приватності” Всеволодом Речицьким та Євгеном Захаровим.

Що ж таке «інформаційна безпека»?

У першій частині ст. 17 Конституції України забезпечення інформаційної безпеки України проголошено „справою всього українського народу” [9]. Прокоментувати це беззмістовне, по суті, твердження досить складно, оскільки в ньому суто державна справа охорони інформації з обмеженим доступом, яка знаходиться у розпорядженні органів державної влади, розглядається мало не як стратегічне завдання для всього суспільства. Проте заслуговує на увагу сам факт включення цього положення до конституційного тексту: хтось про таке спеціально подбав і добився свого.

У січні 1997 р. Верховна Рада схвалила «Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України». З-поміж загроз національній безпеці названо й загрози в інформаційній сфері - «інформаційна експансія з

боку інших держав, витік інформації, що становить державну та іншу, передбачену законом таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави». Серед основних напрямків державної політики національної безпеки в інформаційній сфері особливо видалені прийняття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору і входження України в світовий інформаційний простір; ліквідація негативних факторів, які сприяють порушенню інформаційного простору та інформаційній експансії інших держав; розробка і впровадження необхідних засобів і режимів одержання, зберігання, розповсюдження й використання суспільне значимої інформації; створення сучасної інфраструктури в інформаційній сфері.

Поки що жодні парламентські слухання з питань свободи слова - у 1997, 1999, 2001 рр. - не обійшлися без закликів про необхідність захисту національного інформаційного простору та інформаційної безпеки. Однією з двох головних цілей «Національної програми інформатизації», схваленої Верховною Радою 4 лютого 1998 р., було заявлено забезпечення інформаційної безпеки держави. Одночасно Указом Президента була створена Комісія з питань інформаційної безпеки – „дорадчий орган, створений з метою забезпечення розробки пропозицій щодо реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки”.

Що ж таке інформаційна безпека? Чинні законодавчі акти не містять її визначення. Його можна знайти в проекті Закону „Про інформаційний суверенітет і інформаційну безпеку України”. До цього законопроекту можна було б поставитися як до курйозу, якби він не пройшов узгодження в усіх інстанціях і не стояв на порядку денному Верховної Ради України. Ідея захисту інформаційної безпеки канвою проходить через весь текст законопроекту. Остання розглядається як „захищеність життєво важливих інтересів суспільства, держави і особи, якою виключається заподіяння їм шкоди із-за неповноти, несвоєчасності і недостовірності інформації, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій або внаслідок

розповсюдження інформації, забороненої або обмеженої для розповсюдження законами України” (ст.3 даного проекту).

Отже, виходить, що держава бере на себе готовність визначати, яка саме інформація є „недостовірною” або „зіпсованою”, і яку інформацію можна заборонити для розповсюдження. Законопроект вводить поняття „національних інформаційних ресурсів виключно державного значення” (ст.10), до яких відносяться такі інформаційні ресурси, які „можуть суттєво вплинути на стан національної безпеки України... і на її **інформаційний суверенітет**”. Проект передбачає можливість викупу таких ресурсів, якщо вони за обставинами свого виникнення не належать до державної власності.

Доступ до інформації, яка знаходиться у розпорядженні органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є вкрай незадовільним. Прогресивні закони, що його регулюють, прийняті в першій половині 90-х років були фактично зведені нанівець підзаконними актами і незаконною практикою, яка характеризується широким використанням незаконних грифів обмеження доступу до інформації. Зокрема, це такі грифи як: „Службова таємниця”, „Не для друку”, „Для службового користування”. Ці поняття не визначені законом, порядок роботи з документами з грифами „Службова таємниця” і „Не для друку” не є визначеним будь-якими зареєстрованими нормативними актами, а інструкція про порядок роботи з документами з грифом ДСК написана в дусі „добрих старих часів” тоталітарного режиму, і тому практично закриває доступ до таких документів.

Державою охороняється „інформація, яка становить державну та іншу передбачену законом таємницю, конфіденційна інформації, що є власністю держави, відкрита інформація, важлива для держави, незалежно від того, де зазначена інформація циркулює, а також відкрита інформація, важлива для особи та суспільства, якщо ця інформація циркулює в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, Національній академії наук, Збройних Силах, інших військових формуваннях, органах внутрішніх справ,

на державних підприємствах, в державних установах і організаціях”. З цих понять законом визначено тільки поняття державної таємниці. Переліки відомостей, які охороняються державою, створені тільки для інформації, що відноситься до державної таємниці і конфіденційної інформації, що є власністю держави (з грифом ДСК). Проте переліки відомостей з грифом ДСК не оприлюднені, а Звід відомостей, що становлять державну таємницю був оприлюднений одразу після затвердження у 1995 р., а потім був засекречений, так само як і подальші зміни до нього. Отже, рішення про обмеження доступу до інформації приймається не на підставі відкритого нормативного акту, як це має бути в країні, що є членом Ради Європи, а на власний розсуд посадової особи, яка несе відповідальність за охорону такої інформації.

Висновки

Підводячи підсумок всьому вище наведеному доцільно визначити такі тези-висновки:

1. Суверенітет держави та його окремі аспекти, зокрема інформаційний суверенітет не повинен перетворюватися на самоціль.

2. Соціальною цінністю суверенітету є юридична самостійність держави, котра виявляється в невідкоренні іншій державі або групі держав, тобто незалежність від чужої волі. Однак ця незалежність не означає невідкорення міжнародному праву і не повинна бути теоретичним обґрунтуванням самоізоляції, відокремлення і автаркії. В цьому контексті прагнення українського законодавця до реалізації інформаційного суверенітету в тому вигляді і розумінні, в якому це поняття закріплене у законодавстві може призвести до випадіння України з міжнародного інформаційного простору.

3. Для виправлення неприпустимого становища, що утворилося в інформаційній сфері необхідно чітко визначити законом інформацію, доступ до якої обмежується, і мету обмеження. При цьому перелік відомостей, які

входять до кола обмежень, має бути вичерпно визначеним і систематично оприлюдненим.

4. В даному випадку необхідно також дотримуватися двох принципів. Перший - принцип максимального оприлюднення: вся інформація, яку зберігають державні органи влади, підлягає оприлюдненню, винятки можуть бути тільки для дуже обмеженого числа випадків. Другий принцип характеризує вимоги щодо обмежень: а) винятки повинні бути зрозумілими, б) описуватися вузько, в) підлягати контролю на предмет наявності «шкоди» і впливу на «суспільні інтереси». А саме: рішення державного органу обмежити доступ до інформації є виправданим, якщо, по-перше, інформація має відношення до легітимної мети, передбаченої законом; по-друге, її оприлюднення має дійсно загрожувати спричиненням суттєвої шкоди легітимній меті; по-третє, шкода, яка може бути заподіяна вказаній меті, повинна бути вагомішою, ніж суспільний інтерес в отриманні інформації [10].

5. Вочевидь проголошення законодавцем інформаційного суверенітету та захист інформації з обмеженим доступом, як елемент інформаційної безпеки, певною мірою перехресшуються з принципом інформаційної свободи, що передбачає априорі весь соціальний інформаційний загал як такий, що є загально доступним. Тобто доступність інформації має переважати над виправданням в обмеженні такої доступності.

Аннотация:

Гапотий В.Д. Особенности современного понимания информационного суверенитета государства.- Рукопись.

Автор обращает внимание на то, что в современном мире в условиях активизации интеграционных и глобализационных процессов в Европе все большее значение имеют аспекты независимости отдельных государств. Раскрывается личное мнение на проблемы информационного суверенитета, информационной безопасности и доступа к информации которая находится в распоряжении органов государственной власти.

Ключевые слова: информационный суверенитет, информационная безопасность, информационная свобода, право на информацию.

Summary

Gapoty V.D. The peculiarities of the modern interpretation of the state information sovereignty.

The author points to the fact, that under modern conditions when the processes of integration and globalization become active in Europe the aspects of the separate states independence have greater importance. The personal opinion about problem of the information sovereignty, information safety and access to information, which is at the organs of government disposal is opened.

The Keywords: information sovereignty, information safety, information liberty, information right.

Перелік використаних джерел

1. Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 3, с. 314; История философии, т. 2, М., 1941, с. 75—77; Коган-Бернштейн Ф. А., Экономические взгляды Бодена, в сборнике: Средние века, в. 2, М.—Л., 1946; Chauviré R., Jean Bodin, auteur de la «République», P., 1916; Камп М. Е., Die Staatswirtschaftslehre J. Bodens, Bonn, 1949.
2. Письменицький А.А. Інформаційне право. Загальна частина. Х.: Консум, 2006. – 115 с.
3. Ст.Ст. 53, 54 Закону України „Про інформацію” //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650. №2657-ХІІ
4. Римаренко С. Суверенізація. //Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. /Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 990-991.
5. Римаренко С. Суверенізація як соціальний феномен. //Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. /Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 990-991.
6. Римаренко Ю. Суверенітет //Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. /Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 990-991.
7. Римаренко Ю. Суверенітет (ознаки) //Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. /Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 990-991.
8. Агабеков Г. Суверенітет права//Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. /Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 991.
9. Ст.17 Конституції України //Голос України, N138 (1388), 27.07.1996. С.6-8.
10. Захаров Є. Свобода доступу до урядової інформації //Свобода висловлювань і приватність (Харківська правозахисна група), 2001. - №1. – С.14-18.